

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
YANINDA
DÖVLƏT İDARƏÇİLİK AKADEMİYASI**

Əlyazması hüququnda

BURZU BƏRXUDAR OĞLU BƏRXUDAROV

**MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANDA SİYASİ
MƏDƏNİYYƏTİN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
VƏ İNKİŞAF TENDENSİYALARI**

İxtisas: 5904.01. “Siyasi institutlar və sistemlər”

**Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

İş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının «Politologiya və siyasi idarəetmə» kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: fəlsəfə elmləri doktoru, professor
N.İ.Ələkbərova

Rəsmi opponentlər: fəlsəfə elmləri doktoru, professor
F.Q.İsmayılov

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
A.İ.Vəliyev

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin Politologiya kafedrası

Müdafiə «_28_» ____ 11_____ 2014-cü il saat
____-da

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdindəki FD 02.101 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, Lermontov küçəsi,74
Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «_____» _____2014-cü ildə
göndərilmişdir.

FD 02.101 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:
S.İ.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Siyasi mədəniyyət müasir cəmiyyətin siyasi həyatında mühüm rol oynayır. Son zamanlar dünya miqyasında politoloqlar və digər sosial elmlərlə məşğul olan tədqiqatçılar tərəfindən bu problemə maraq xeyli artmışdır. Siyasi mədəniyyət insanların hakimiyyətə münasibətinin əsas cəhətlərini, vətəndaşların davranışını ifadə etməklə yanaşı, eyni zamanda siyasi proseslərdə iştirakçılığın başlıca üsul və metodlarının məcmusunu ehtiva edir, siyasi proseslərə və təsisatlara müəyyən təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasında demokratik siyasi mədəniyyətin təşəkkülü və siyasi fəallığın artması problemlərinin tədqiqi istər nəzəri – metodoloji, istərsə də siyasi – praktiki aspektdə inkişafımızın müasir mərhələsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələlərə böyük əhəmiyyət verən Ümummilli liderimiz, Heydər Əliyev qeyd edirdi: «...fikir azadlığı, söz azadlığı bizim həyatımızın əsasını təşkil etməlidir... Biz çalışmalıyıq ki, öz fikirlərimizin daha doğru, düzgün olduğunu sübut edək və insanların bu fikirlərə şüurlu inandırıq...»¹ Bu baxımdan müstəqillik dövründə ölkədə uğurla reallaşan demokratikləşmə prosesi şəraitində siyasi mədəniyyətin formalaşması xüsusiyyətlərinin, onun şəxsiyyətin siyasi fəallığına, demokratik təsisatların təşəkkülü və inkişafına təsiri probleminin araşdırılması Azərbaycan siyasi elmi üçün olduqca aktualdır.

Tədqiq olunan mövzunun aktuallığı həm də bu fenomenin müasir dünya proseslərinin inkişafında əhəmiyyətli rolu ilə şərtlənir ki, bu da onun mahiyyəti, məzmunu və inkişaf tendensiyalarının həmin proseslər kontekstində tədqiq olunmasını zəruri edir.

Fikirimizcə, mövzunun aktuallığını şərtləndirən başlıca amillərdən biri də ölkəmizdə baş verən transformasiya proseslərinin və sürətli iqtisadi inkişafın siyasi aspektlərinin araşdırılması ilə əlaqədardır. Azərbaycanda baş verən bu proseslərin vətəndaşların şüur və davranışında öz əksini tapması

¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 46-cı cildə, IV kitab, Bakı, Azərnaşr, 1997, 528s.

haqqında mülahizələrdən bu gün konkret sual ortaya çıxır: ölkədə gedən transformasiya prosesləri şəraitində vətəndaşın şüurunda, maraqlarında, inancları və baxışlarında nə dəyişmiş və nə dəyişməmişdir?

İkincisi, siyasi mədəniyyət ilk növbədə ümumi mədəniyyətin bir hissəsidir. Siyasi mədəniyyət dedikdə, insanların siyasət və hakimiyyətə münasibəti, siyasi davranış üsulu, siyasi proseslərdə iştirakı, toplanılan siyasi təcrübəsi başa düşülür. Siyasət sferasının öyrənilməsi bizi əmin edir ki, siyasi proseslər onlara xas olan bütün təsadüflərə, gözlənilməzliyə, çoxvariantlılığa baxmayaraq öz daxili qanunlarına tabedirlər. Odur ki, siyasi mədəniyyət sferasında aparılan tədqiqatlar bu prosesin qanunauyğunluqlarını, sosial qrupların və xalqların davranışının və siyasi şüurunun xüsusiyyətlərini anlamağa imkan verir.

Üçüncüsü, mövcud siyasi dəyərlərin xarakteri və siyasi mədəniyyətin inkişaf səviyyəsi siyasi transformasiyanın xarakteri ilə, siyasi prosesin özəlliyi və digər ictimai-siyasi sferaların inkişafı ilə sıx bağlıdır. Siyasi mədəniyyət ölkədə siyasi institutların formalaşmasına, iqtisadi inkişaf templərinə güclü təsir göstərir və cəmiyyət-dövlət münasibətlərinin xarakterini müəyyən edir.

Müasir Azərbaycanda siyasi proseslərin mahiyyətini izah etmək, bu proseslərin gələcəyi ilə bağlı proqnoz vermək üçün Azərbaycanda formalaşmış siyasi mədəniyyətin xüsusiyyətlərini bilmək olduqca zəruridir. Azərbaycan cəmiyyətinin siyasi mədəniyyəti dedikdə, mürəkkəb tərkibə malik kompleks siyasi məhfumdan söhbət gedir. Bu siyasi mədəniyyət Azərbaycanın dövlət quruluşunu, hakimiyyət münasibətlərini, xalqımızın siyasi mentalitetini, onun özünəməxsus siyasi şüurunu, vətəndaşların dünyəvi və dini baxışlarını və daha onlarla elementi özündə birləşdirir.

Təsadüfi deyildir ki, şəxsiyyətin siyasi fəallığının inkişafında insanın siyasi mədəniyyətinin rolu və əhəmiyyəti ölkəmizin Konstitusiyasında xüsusi maddələrdə əks olunur.

Azərbaycan demokratik inkişaf yolunu seçmişdir. Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin tədqiqi və əldə edilən nəticələr təkcə siyasi proseslərin mahiyyətini başa düşmək, həm də vətəndaşlara ölkədə gedən demokratikləşmə prosesində öz yerini

dərk etməsinə yardım etmək təyinatını daşımır. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan özünün coğrafi mövqeyinə görə şərq və qərb dünyasının kəsişmə nöqtəsində yerləşən bir dövlətdir. Bu qovuşma nöqtəsində daim təkcə siyasi deyil, bütövlükdə mədəniyyətlərin sintezi baş vermişdir.

Məhz bu mənada dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyevin göstərdiyi dəyərli fikir xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: «Biz qanunun aliliyinin təmin olunduğu, yüksək səviyyədə şəffaflıq olan, hər bir insanın sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşadığı və bütün azadlıqlardan istifadə etdiyi cəmiyyət qururuq»¹.

Ölkənin uğurlu inkişafını təmin etmək üçün müsbət ideyalardan faydalanmaq lazımdır. Akademik R.Mehdiyev hesab edir ki, Azərbaycan dövlətinin milli ideoloji əsasları, «milli ideyası», «azərbaycançılıq» məhfumuna söykənməlidir. Onun fikrincə, «Azərbaycançılıq...» ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları və millətləri ümumdövlət mənafeləri və dəyərləri əsasında real sürətdə birləşdirmək ideyasının verballaşdırılması kimi, 1992-1993-cü illərdə xüsusilə, geniş yayılan şovinist və seperatçılıq əhval-ruhiyyəsinə qarşı mübarizə ideyası kimi meydana gəlmişdir... İndi «Azərbaycançılıq», artıq milli ideologiyanın ilk nümunəsi hesab edilə bilər.²

Daha konkret olaraq Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin tədqiqini zəruri edən amilləri belə sistemləşdirmək olar:

- Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin mövcud vəziyyətinin, onun məzmunu ilə yanaşı, formalaşması probleminin ölkədə uğurla həyata keçirilən demokratik dövlət quruculuğu siyasəti kontekstində öyrənilməsi nəzəri və praktik baxıdan xüsusi maraq doğurur. Lakin cəmiyyətin transformasiya dövründən əvvəl mövcud siyasi dəyərlərinin vəziyyəti, onların transformasiyadan sonra hansı dəyişikliklərə məruz qalması ətraflı öyrənilməmişdir.

¹ «Azərbaycan» qəzeti, 14 iyul 2007-ci il. (Prezident İlham Əliyevin Yaponiyanın «Nikkei» - «Nixon Ketzay Simbun» qəzetinin müxbirinə müsahibəsindən.

² Mehdiyev R. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. «Azərbaycan» qəzeti nəşriyyatı. 2006, 583 s.

- Cəmiyyətin siyasi mədəniyyətini müəyyən edən əsas amillərdən biri vətəndaşın siyasi mövqeyidir ki, adətən belə bir meyar onun hansı cərəyana, sosial qrupa, siyasi partiyaya meyilli olması ilə ölçülür. Azərbaycan cəmiyyətində bu problem kifayət qədər tədqiq olunmayıb.

Əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan Azərbaycanda dünyəvi dövlətin qorunub saxlanması və inkişafı, əhalinin dinə və onun qanunlarına, şəriətə münasibətləri. Dinin siyasi sistemə münasibəti. Onun siyasi sistemə təsir imkanları. Bu qoyulan problemlər öz cavabını gözləyən olduqca aktual suallardır.

Dördüncüsü, siyasi mədəniyyətdə regional differensasiya. Azərbaycanın paytaxtı və bölgələri arasında siyasi mədəniyyətin fərqli və oxşar cəhətlərinin aşkara çıxarılması və öyrənilməsi olduqca mühüm bir problemdir.

Bütün bu problemlər kompleks Azərbaycanada siyasi mədəniyyətin müasir vəziyyətini ətraflı, tam öyrənilməsini zəruri edir.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Mədəniyyətin siyasətə təsiri və onlar arasında əlaqələrin öyrənilməsi ənənəsi tarixi köklərə əsaslanır. Konfutsi, Platon, Aristotel, Ş.L.Monteskye, Hegel, A. Tokvil, K. Marks və başqalarının əsərlərində “siyasi mədəniyyət” ideyası müxtəlif cür şərh olunmuşdur. Buna baxmayaraq yalnız XX əsrin ortalarında siyasi mədəniyyətə tam, vahid kateqoriya kimi baxılmağa başlanmışdır. Bu gün qərbdə siyasi mədəniyyətin şərhilə əlaqədar iki əsas yanaşma formalaşmışdır. Birinci yanaşma-psixoloji (bixeviorçu) olub, siyasi mədəniyyətlə bağlı ilk nəzəriyyənin yaratıcıları olan Q.Almond, S.Verba tərəfindən əsas qoyulmuşdur.¹ Bu yanaşmanın tərəfdarları sırasında L. Pay, D.Devayn, D. Elazar, F.Xyunke, F.Xirspursun və başqalarının adını çəkmək olar.² Bu şəxslər ilk nəzəriyyəçilərin səhvlərini nəzərə alaraq, siyasi mədəniyyətlə bağlı nəzəriyyəni yenidən işləmişlər. Bu yanaşma siyasi mədəniyyət kateqoriyasını

¹ Almond G. Comparative political system// Journal of Politics. Gainesville, 1956, vol. 18 – № 3 – p. 391-409

² Pye L., Cultural and Political Science/L., Pye – Social science quarterly, 1972, vol. 53, № 2, p. 293P. 271–296.

vətəndaşın siyasi sistemə subyektiv münasibəti kimi məhdudlaşdırır.

İkinci yanaşma simvolik (interpretasiyalı) adlanır. Bu yanaşmanı U.Rozenbaum, R.Ellis, V.Vildavski, L.Dittmar, X. Viarda və R.Taker kimi qərb mütəfəkkirləri inkişaf etdirmişlər.¹

Qərb mütəfəkkirləri ilə yanaşı siyasi mədəniyyət problemi Rusiya siyasi elmi nümayəndələri tərəfindən geniş təbliğ olunurdu. Problemin nəzəri hissəsinin açıqlanmasında hələ sovet dövründə bu problemə məşğul olan Keyzerov, Babosov, Şeqortsev, Yakovlev, Lisenko, Hacıyev, Qradinar, Duka kimi mütəxəssislərin əsərlərindən istifadə etmək məqsədə uyğundur. Adları çəkilən mütəxəssislər tərəfindən siyasi mədəniyyətlə bağlı araşdırmanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu yanaşma normativ xarakter daşıyır, qərbin burjua metodologiyası tənqid olunurdu. Elə əsərlər var ki, onlarda bəzən siyasi mədəniyyət siyasi sosiallaşma və sinfi ideologiya ilə eyniləşdirilirdi. Bəzən isə siyasi mədəniyyət savad səviyyəsi və insanın ümumi mədəniyyəti ilə, insanın özünü necə aparması ilə, siyasi mövqeyini nə dərəcədə müəyyənləşdirə bilməsi ilə ölçülür.²

Müasir rus siyasi elmində siyasi mədəniyyət probleminin tədqiqi ilə bağlı geniş (E.Y.Batalov, Stepin V.S, K.S.Hacıyev və s) və dar (Y.S.Pivovarov, A.İ.Fursov, A.İ.Ryabov, V.B. Çistakov və b.) yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmanın genişliyi ondan ibarətdir ki, bu yanaşmanın tərəfdarları siyasi mədəniyyəti daha geniş məhfum kimi tədqiq edirlər. Onların siyasi mədəniyyətin elementi kimi qəbul etdikləri amillər çoxşaxəlidir. Onların öz dili

¹ Такер Р., Политическая культура и лидерство в Советской России: от Ленина до Горбачева//США:экономика, политика, идеология. 1990. № 1. С.79-86; Dittmer L., Political culture and political symbolism//Toward a theoretical Synthesis-World politics, 1977.; Rosenbaum W. Political culture.-N.Y., 1975.- 546 p.; Tsurumi S.A Cultural History of postwar Japan.-L.,1987. Pg 32

² Бабосов Е.М. Политическая культура и ее роль в формировании личности. Минск. "Знание". 1982. 22 с.; Лисенков Н. М. Политическая культура советского человека. М.,1983; Гаджиева К. С. Политическая культура: теория и национальные модели. М, «Интерпакс», 1994. 352 с.; Градинар И.Б. Политическая культура: мировоззренческое измерение. -СПб.: Наука, 1996. 356 с.; Дука А. Политическая культура-поиски теоретических оснований. М., 1995. С 5; Щегорцев В.А., Политическая культура: модели и реальность. М., 1990. С 13.

ilə desək: “siyasi mədəniyyət ümumi mədəniyyətin bir hissəsi olub, millət, sinif, fərd, qrup kimi sosial subyektlərin siyasi varlığını əks etdirir.”¹

İkinci yanaşmanın tərəfdarları siyasi mədəniyyəti bu və ya digər sosial qrup, yaxud ümumiyyətlə cəmiyyətdə hakim yer tutan mövqe, fikir və münasibətlərin məcmusu kimi qəbul edir. Bütövlükdə, apardığımız tədqiqatlar bizə bu nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bu günə kimi Rusiya siyasi elmində siyasi mədəniyyətlə bağlı konkret fikir formalaşmamışdır.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda siyasi elm əsasən Rusiya siyasi elmindən qaynaqlanır, onda deyə bilərik ki, bizdə də anoloji situasiya mövcuddur. Azərbaycan siyasi elmində siyasi mədəniyyət problemləri ilə R.Mehdiyev, Ə.Tağıyev, M.Əfəndiyev, N.Ələkbərova, A.Qasimov, A.Əliyev, F.Məmmədov kimi siyasi elm xadimləri məşğul olurlar.²

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında siyasi mədəniyyətin formalaşması və inkişaf prosesi, **predmetini** isə müasir mərhələdə Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin mövcud vəziyyəti, onun formalaşması xüsusiyyətləri və inkişaf qanunauyğunluqları, bu prosesin ümumi və spesifik cəhətləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi müstəqil Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin mahiyyəti və məzmununun, onun formalaşması xüsusiyyətlərinin və inkişaf tendensiyalarının tədqiq edilməsindən ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı tədqiqat vəzifələri müəyyən edilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- “Siyasi mədəniyyət” anlayışının məzmununun təhlili, siyasi mədəniyyətlə bağlı baza konsepsiyaların araşdırılması;

¹ Баталов Э.Я. Советская политическая культура (к исследованию распадающейся парадигмы)//Общественные науки современность. 1994. № 6. С.32-41; Гаджиева К. С. Политическая культура: теория и национальные модели. М, «Интерпакс», 1994. 352 с.; Степин В.С., Философия и универсалии культуры.-СПб., 2000.- 563 с.

² Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, YNE, 2005, 463 s.; Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı: Elm, 2004, 264 s. 3. Əfəndiyev M. Siyasi elmin əsasları. Bakı: Siyasət 2004, 198 s.; Tağıyev Ə. Kulturalogiya. Bakı: Adiloğlu. 2003. 273 s.; Ələkbərova N. Siyasi elmin tarixi və metodologiyası. Dərslik. “Azərbaycan” 2005. 240 s.

- Siyasi mədəniyyətin formalaşması, dinamikası, inkişafının nəzəri modelinin əsaslandırılması və konstruksiyalaşdırılması;

- Siyasi mədəniyyətin əsas elementlərinin ayırd edilməsi və təsviri.

- Siyasi mədəniyyətin tipoloji təsnifatının elmi-nəzəri əsasının verilməsi, mövcud olan tiplərin təhlil edilməsi;

- Müasir Azərbaycanın siyasi mədəniyyətinin ümumi mənzərəsinin verilməsi, bunun üçün onun ayrılıqda elementlərinin tədqiq edilməsi;

- Azərbaycanın müasir, yeni formalaşan siyasi mədəniyyət formalarının institusional və qeyri-institusional səviyyədə təzahür xüsusiyyətlərinin açılması;

- Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin alt sistemlərini təşkil edən siyasi şüur və siyasi sosiallaşma probleminin araşdırılması;

- Demokratikləşmə prosesinin gedişində şəxsiyyətin siyasi fəallığına siyasi mədəniyyətin təsirinin tədqiq edilməsi.

Azərbaycanda son illərdə siyasi mədəniyyət problemi ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda əsas diqqət siyasi mədəniyyətin formalaşması probleminə yönəldilir. Qeyd etmək istərdik ki, əslində dövlət və cəmiyyət olan istənilən mühütdə siyasi mədəniyyətin bu və ya digər formasının olması labüddür. Bu hal Azərbaycan üçün belə istisna deyil. Tədqiqatımızın əsas mərkəzi problemi Azərbaycan cəmiyyətinin müasir mərhələsində siyasi mədəniyyətin xarakteri olduğunu nəzərə alsaq bu siyasi mədəniyyətin ən qədim dövrdən başlayaraq transformasiyasının öyrənilməsini artıq hesab edirik. Bizim üçün əsas problem bu gün mövcud olan siyasi mədəniyyət və onun təzahür formalarıdır ki, bu da ilk növbədə Azərbaycanda gedən siyasi proseslərinin məzmununu açıqlamağa imkan verir.

Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra onun ərazisində müstəqillik əldə edən dövlətlərdən biri vətənimiz Azərbaycan oldu. 1991-ci ildə müstəqilliyini əldə edən Azərbaycan Respublikası üçün bu hadisə, eyni zamanda onun siyasi inkişafının yeni mərhələsi demək idi. Məhz bu dövrdən başlayaraq Azərbaycanda yeni siyasi dəyərlər, siyasi mədəniyyət, yeni siyasi elitalar, siyasi şüur yaranmağa başladı.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri bazasını ilk növbədə ümummilli lider Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çıxış və nitqlərində problemlə bağlı öz ifadəsini tapmış dəyərli fikir və ideyalar, konseptual müddəalar, həmçinin bir sıra Azərbaycan və xarici ölkələrin görkəmli alimlərinin siyasi mədəniyyət problemi ilə bağlı fundamental elmi əsərləri təşkil etmişdir. Tədqiqatda xarici müəlliflərin siyasi mədəniyyətlə bağlı mövcud əsərlərindən istifadə edilmişdir. Xüsusən, Rusiya alimlərinin problemlə bağlı olduqca maraqlı yanaşmaları var. Bütövlükdə tədqiqata cəlb edilən nəzəri material işin elmi çəkisinin artmasına xidmət edir.

Mövzu ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Bu metodlar içərisində müqayisəli təhlil və tarixi metod xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiyanın birinci fəslində müqayisəli təhlilə daha çox yer verilmiş və siyasi mədəniyyətin təsnifatı, mövcud tiplər arasında fərqlərin müəyyən edilməsi üçün tətbiq edilmişdir.

Siyasi mədəniyyətin bir anlayış, daha sonra siyasi elmdə bir kateqoriya kimi meydana gəlməsi, onun mahiyyətinin açığlanması məqsədi ilə tarixi metoddan istifadə edilmişdir.

Bundan başqa tədqiqatlar zamanı, xüsusən, Azərbaycan cəmiyyətində formalaşmış siyasi stereotiplərin müəyyən edilməsi ilə bağlı çoxsaylı sorğu materiallarından istifadə edilib.

Tədqiqatın mənbəşünaslıq bazası. Dissertasiyanın hazırlanmasında ümumiyyətlə, siyasi mədəniyyət anlayışının yaranması, mahiyyəti və funksiyaları, Azərbaycan Respublikasında siyasi mədəniyyətin formalaşması və fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif xarici və yerli nəşrlərdən istifadə edilmişdir. Bu nəşrlərdən aşağıdakılar əsas mənbə rolunu oynamışdır: siyasi mədəniyyətlə bağlı xarici ölkə tədqiqatçıların və yerli alimlərin əsərləri və məqalələri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları, digər dövlət sənədləri, ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin formalaşması və vətəndaşların siyasi proseslərdə iştirakçılıq fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi istiqamətində yorulmaz səylərdən bəhs edən nitq və çıxışlarının toplandığı kitablar, müasir dövrdə siyasi mədəniyyətin formalaşması və inkişafı ilə bağlı Prezident İlham

Əliyevin məqsədyönlü siyasətindən bəhs edən nəşrlər, akademik R.Mehdiyevin siyasi mədəniyyətə aid elmi məqalələri.¹

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi ilk növbədə problemin qoyuluşu ilə şərtlənir. Azərbaycan siyasi elmində dissertasiya səviyyəsində kifayət qədər öyrənilməyən problemin müstəqil Azərbaycan cəmiyyətində siyasi mədəniyyətin formalaşması xüsusiyyətləri və onun inkişaf tendensiyalarının geniş elmi ədəbiyyat və nəzəri – metodoloji yanaşmalar əsasında tədqiq olunmasından ibarətdir. Daha konkret olaraq dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakı müddələrdə ifadə olunmuşdur:

- Azərbaycan cəmiyyətinin siyasi mədəniyyətinin mahiyyətinin keyfiyyət dəyişiklikləri prosesi tədqiq olunmuşdur;
- müasir Azərbaycan cəmiyyətində keçid dövründə siyasi mədəniyyətin xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına cəhd edilmişdir;
- əhalinin siyasi fəallığının yüksəlməsində vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının-siyasi partiyaların, partiya sisteminin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, KİV-in rolu tədqiqata cəlb edilmiş, siyasi hakimiyyət uğrunda sivil mübarizə ilə cəmiyyətin demokratikləşməsinin qarşılıqlı əlaqəsi, demokratik cəmiyyət qurulması uğrunda siyasi mübarizədə vətəndaşların iştirakının əhəmiyyəti açıqlanmışdır;
- transformasiya şəraitində müstəqil Azərbaycan Respublikasında siyasi mədəniyyətin formalaşması xüsusiyyətləri tədqiq olunaraq aşkar edilmişdir;
- cəmiyyətin demokratikləşməsi prosesində ölkədə şəxsiyyətin siyasi fəallığının yüksəldilməsinə təsir göstərən siyasi mədəniyyətin rolu və əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmişdir;
- siyasi iştirakın istiqamətləri müəyyən edilmiş, demokratik dövlət quruculuğunun seçkilər prosesi və vətəndaşların bu proseslərdə iştirakının sosioloji və politoloji tədqiqatı aparılmışdır;

¹ Əliyev H.Müstəqilliyimiz əbədidir.I kitab, Bakı, Azərənşr,1997,608 s.; Əliyev H.Müstəqilliyimiz əbədidir.IV kitab,Bakı,Azərənşr, 1997,528s.; İlham Əliyevin Prezidentliyinin 365 günü və vətəndaş cəmiyyəti.Bakı,"CBS" nəşriyyatı,2004.488s.

- transformasiya şəraitində Azərbaycan Respublikasında iştirak mədəniyyətinin formalaşması və bərqərar olması problemləri tədqiq olunaraq aşkar edilmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya siyasi elmin mühüm kateqoriyası olan siyasi mədəniyyət haqqında daha ətraflı nəzəri biliklərin əldə edilməsinə xidmət edir. Faktiki olaraq bu kateqoriya haqqında nəzəri yanaşmalar sistemləşdirilmişdir.

Azərbaycanda cəmiyyətin siyasi mədəniyyəti ilə bağlı aparılan tədqiqatlar onun əsas elementləri olan siyasi şüur, siyasi mentalitet, siyasi sosiallaşma və s. haqqında ətraflı biliyin əldə edilməsinə imkan verir. Azərbaycan vətəndaşının siyasi iştirakçılıqlarının müəyyən edilməsinə yardım etmiş olur.

Dissertasiyanın nəticələri müəyyən praktiki əhəmiyyətə malikdir. Bu nəticələr ali məktəblərdə siyasəti elm üzrə ixtisaslaşan tələbələrin siyasi mədəniyyət kateqoriyası haqqında daha geniş məlumat almağa xidmət edə bilər. Həmçinin, tədqiqatda əldə olunan nəticələr Azərbaycan cəmiyyətinin demokratikləşməsi konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Politologiya və siyasi idarəetmə” kafedrasında müzakirə edilmiş və müdafiəyə tövsiyə olunmuşdur. Dissertasiyanın əsas məzmunu məqalələr və tezislər formasında Azərbaycanda və xaricdə nəşr olunan bir sıra elmi jurnallarda çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil və beş yarım-fəsili əhatə edən nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqat işinin müasir Azərbaycanın siyasi elmi üçün əhəmiyyəti göstərilir. Həmçinin problemin işlənmə səviyyəsi müəyyənləşdirilir, bu sahədə yazılmış ədəbiyyatlar təhlil edilir, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, nəzəri – metodoloji əsasları göstərilir, mənbəşünaslıq bazası, elmi yenilikləri, nəzəri və

praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat verilmişdir.

Dissertasiya işinin “ **Müasir cəmiyyətdə siyasi mədəniyyətin transformasiyası və inkişaf meylləri** ” adlanan birinci fəslə iki yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci fəslin “**Siyasi mədəniyyət konsepsiyasının təşəkkülü və əsas müddəaları**” adlanan birinci yarım fəslində siyasi mədəniyyət anlayışının meydana gəlməsi, onun bir kateqoriya kimi yaranması, onun struktur komponentləri, tədqiqi metodologiyası nəzərdən keçirilir, siyasi mədəniyyətlə bağlı nəzəriyyələrin müqayisəli təhlilinə çox yer verilmişdir.

Bəzi tədqiqatçıların, o cümlədən amerika politoloqları Q.Almond və S.Verbanın fikrincə siyasi mədəniyyət özündə mənəvi həyatın elə ünsürlərini təcəssüm etdirir ki, bunlar siyasi fəaliyyət istiqamətinin daha sabit məzmununu səciyyələndirir.¹

Tədqiqat işində Azərbaycan cəmiyyətinin transformasiyası prosesində siyasi mədəniyyətin rolu və Azərbaycanın siyasi institutlarının siyasi, ideoloji və praktiki fəaliyyətindəki özünəməxsus xüsusiyyətlərin keçid dövrünün həlledici mərhələsində mövcudluğu, yalnız ölkədə hüququ, demokratik dövlət quruculuğunun spesifikasi, cəmiyyətin qarşısına çıxan yeni problemlərlə deyil, habelə bütün Qərbi ölkələrinin də üzləşdiyi ənənəvi problemlərin həllinə spesifik yanaşma ilə izah oluna bilər. Burada milli adət və ənənələrin nəzərə alınması, milli mədəni, əxlaqi və mənəvi dəyərlərdən istifadə məsələləri nəzərdə tutulur.

Birinci fəslin “**Siyasi mədəniyyətin tipologiyası**” adlanan ikinci yarım fəslində siyasi mədəniyyətin təsnifatı, mövcud tiplər arasında fərqlərin müəyyən edilməsi üçün tədqiqat aparılmışdır. Tədqiqat zamanı, xüsusən Azərbaycan cəmiyyətində formalaşmış siyasi stereotiplərin müəyyən edilməsi ilə bağlı çoxsaylı sorğu materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqat zamanı siyasi mədəniyyətin nəzəri və terminoloji xüsusiyyətləri geniş araşdırılmışdır. Problem tədqiq olunarkən Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərinə geniş müraciət olunmuşdur.

¹ Almond G. Comparative political system// Journal of Politics. Gainesville, 1956, vol. 18 – № 3 – p. 391-409;

Siyasi mədəniyyətin izahı ilə bağlı R.Mehdiyev, R.Aslanova, M.Əfəndiyev, N.Ələkbərova, N. Cəfərov, Ə.Tağıyevin fikirləri və yanaşmaları təhlil edilmişdir və onlara münasibət bildirilmişdir. Cəmiyyətin siyasi sisteminin mühüm elementi kimi siyasi mədəniyyətə diqqəti cəlb edən akademik **R.Mehdiyev** yazır ki, siyasi mədəniyyət Azərbaycanda səmərəli dövlətçilik mərhələsinin nailiyyətlərini təhlil etmək baxımından çox önəmli, empirik təhlillərə imkan yaradan bir anlayışdır. Eyni zamanda, siyasi mədəniyyət müasir politoloji fikrin ən mürəkkəb fenomenləri sırasında yer almışdır. Siyasi sistemin optimal inkişaf amili kimi, siyasi mədəniyyətin uzun tarixi müddət ərzində formalaşması da qəbul edilmiş fikirdir. Müasir dövrdə “vətəndaş mədəniyyəti”nin sinonimi kimi işlənərsə də, siyasi mədəniyyət özündə hər bir dövlətin yüksəlişində siyasi imkanların bütün spektrini, səfərbəyliyi, siyasi davranışın və münasibətlərinin hakim stereotiplərini ehtiva edir. Ənənəvi, davamlı olaraq təkmilləşən siyasi mədəniyyət dövlətin sabitliyini təmin edən bir nömrəli şərtlərdəndir, onun bərqərar olduğu siyasi sistemdə kənar qüvvələrin mənfi təsiri minimuma endirilir. Xalq öz milli enerjisi və potensialı hesabına məqsədyönlü özünütəşkilatlandırma prosesini müstəqil idarə edir, risk, təhdid və böhran ehtimallarının növbəti siyasi trayektoriyaya təzyiqi istisna etmir.¹

2003-cü ilin prezident seçkilərində Azərbaycanda hakimiyyət dəyişikliyinə yüksək siyasi mədəniyyət prinsipi əsasında həyata keçirilməsi ilə dövlətçiliyin, elitar sirkulyasiyanın, sivil tranzit ənənəsinin təməli qoyulmuş oldu. Tədqiqat işində Azərbaycan cəmiyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri öz ifadəsini tapmışdır.

2013-cü ilin prezident seçkiləri siyasi sistemin demokratik transformasiyasında siyasi mədəniyyəti sarsılmaz ənənəyə, Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğunun siyasi – intellektual fenomeni səviyyəsinə yüksəltdi. Ölkəmizdə davamlı

¹ Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, YNE, 2005, 463 s.; Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı: Elm, 2004, 264 s. 3. Əfəndiyev M. Siyasi elmin əsasları. Bakı: Siyasət 2004, 198 s.; Tağıyev Ə. Kulturalogiya. Bakı: Adiloğlu. 2003. 273 s.; Ələkbərova N. Siyasi elmin tarixi və metodologiyası. Dərslik. “Azərbaycan” 2005. 240 s.

və işlək siyasi texnologiyanın gerçəkləşməsinin başlanğıcını qoydu.

Dissertasiya işinin ikinci fəslı **“Azərbaycan Respublikasında demokratik siyasi mədəniyyətə keçidin xüsusiyyətləri”** adlanır. Tədqiqatın əsas qayəsi üç yarımfəsildən ibarət olan bu fəsildə açılır. Bu fəslin **“Müasir Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin təşkilədiçi ünsürləri”** adlı birinci yarımfəsliində müasir Azərbaycanda siyasi mədəniyyətin təşkilədiçi ünsürləri, onun struktur komponentləri, tədqiqi texnologiyası nəzərdən keçirilir, cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinin formalaşmasına təsir göstərən amillər müəyyən edilərək, hər bir amilin siyasi mədəniyyətin formalaşması aspektindən yeri və rolu göstərilir. Fikirimizcə, Azərbaycan cəmiyyətinin transformasiyası prosesində və müasir dövlət və cəmiyyətin formalaşmasında siyasi mədəniyyətin rolu böyükdür. Həmçinin, burada qərb və qeyri qərb dünyasında siyasi mədəniyyətə verilən müxtəlif şərhlərin təhlili verilir və postsovet məkanında siyasi mədəniyyətin spesifikasiası tədqiq olunur. Eyni zamanda qeyd olunur ki, qloballaşma dünya mədəniyyətinin milli mədəniyyətlərə təsirini daha da gücləndirir.

Siyasi mədəniyyətin inkişafı məsələsinin öyrənilməsinə nəzəri – metodoloji yanaşmaların çoxaspektliliyi bir də onunla izah olunur ki, problem son dərəcə aktualdır, onun müxtəlif aspektləri, istər Qərb, istərsə də rus mütəfəkkirlərinin diqqətini cəlb etmişdir.

Bu fəslin **“Azərbaycanda siyasi mədəniyyət və vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü”** adlı ikinci yarımfəsli vətəndaş cəmiyyətinin və dövlətin formalaşmasında siyasi mədəniyyətin xüsusiyyətlərinin müyyən edilməsi siyasi elmin inkişafının müasir dövrünə təsadüf edir. Bu zaman məlum olur ki, dövlətin və cəmiyyətin inkişafı millətin mədəniyyətinin və siyasi mədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətlərdən asılıdır. Bu fəsildə cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinin formalaşmasına təsir göstərən amillər (milli xarakter və mentalitet, siyasi şüur, ideologiya, KİV, dövlət təhsil sistemi və s.) müəyyən edilərək hər bir amilin siyasi mədəniyyətin formalaşması aspektindən yeri və rolu göstərilir. Azərbaycanda vətəndaş siyasi mədəniyyətinin, vətəndaş cəmiyyətinin və hüquqi dövlətin formalaşması yolunda bazar

iqtisadiyyatının təşəkkül tapması bir zəruri mərhələ kimi təhlil olunur.

Milli dövlətimizin formalaşmasında milli qanunvericiliyin inkişafında Konstitusiyanın rolu böyükdür. Siyasi mədəniyyətin institusional elementi olan Konstitutsiya Azərbaycan xalqının siyasi mədəniyyətini təcəssüm etdirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası demokratik prinsiplər əsasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünü idarəetmə orqanlarının formalaşmasını, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarının müdafiəsini, dövlət qarşısında duran və yerinə yetirməli olan vəzifələri əhatə edir.¹

Demokratik idarəetmə sistemi əsasında formalaşan Azərbaycan dövlətçiliyinin ən mühüm prinsiplərdən biri məhz vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaqdır.

Vətəndaş cəmiyyəti sosial əlaqələrin yetginliyini tələb edir. O, xüsusi mülkiyyət zəminində meydana gəlmiş və inkişaf etməyə başlamışdır. Sosial struktur olmaqla bərabər vətəndaş cəmiyyəti dövlət hakimiyyəti tərəfindən idarə olunmayan sosial – iqtisadi proseslərə yol açan bazar iqtisadiyyatına əsaslanır.

Siyasi mədəniyyətin mahiyyətini əks etdirən amillərdən biri siyasi şüur anlayışıdır.

Üçüncü səviyyədə siyasi şüur siyasəti müxtəlif cür dərk edən, onu az və ya çox dərəcədə dəqiq qiymətləndirən və siyasi planda məqsədyönlü fəaliyyət göstərən şəxsiyyətin, siyasi fərdin xarakteri və keyfiyyəti baxımdan başa düşülür.

Cəmiyyətin siyasi şüurunda adamların praktiki fəaliyyəti ilə bu fəaliyyətin sosial şəraiti arasındakı nisbət öz əksini tapır. Siyasi şüur dövlət hakimiyyətinin mahiyyətini dərk etmək tələbatı kimi meydana gəlmişdir. Dövlət hakimiyyəti isə hər şeydən əvvəl, müxtəlif sosial qrupların mənafeyini ifadə edir. Deməli, siyasi şüur dövlət hakimiyyətinə münasibətdə sosial qrupların iqtisadi və ictimai münasibətlərini əks etdirir. İqtisadi və sosial mənafehlərin bilavasitə belə şərtlənməsi siyasi şüurun spesifikliyini doğurur və bu zəmində xüsusi siyasi mənafe formalaşır. Siyasi şüur ictimai şüurun digər tərəflərinə nisbətən iqtisadi bazislə daha sıx bağlıdır.

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, Qanun, 2003, s.48.

Qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətin siyasi şüuru yekcins ola bilməz. Çünki o, bütün sosial qrupların və təbəqələrin dövlətə münasibətlərini, sosial qruplar arasındakı qarşılıqlı münasibətlər sferasını əhatə edir. Gerçəkliyin siyasi cəhətdən düzgün qiymətləndirilməsi mövcud sosial sistemdəki fərdlərin və qrupların konkret vəziyyətindən asılıdır. Siyasi şüurun məzmunu barədə qeyd etdiyimiz mülahizələr bütövlükdə siyasi mədəniyyət anlayışının mahiyyətini düzgün başa düşməyə xidmət edir.

Cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinə təsir göstərən digər amil siyasi mentalitetdir. Azərbaycan xalqının siyasi mentalitetində özəl xüsusiyyət, qanunun dövlət hakimiyyətindən yüksəkdə durmasıdır. Bu elə bir siyasi dəyər yaradır ki, vətəndaş qanunu ədalətin başlıca təminatçısı hesab edir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu gün qanunların aliliyini qoruyub saxlayan hüquqi dövlət istənilən böhrandan yeganə çıxış yoludur. Bu gün Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran başlıca məqsədlərdən biri qanunların aliliyini təmin edən hüquqi – dünyəvi dövlət qurmaqdır. Başqa sözlə, ölkəni qanunlar idarə etməlidir. Demokratik – hüquqi dövlətdə həyatın bütün problemləri normativ – hüquqi aktlarla tənzimləndiyindən qanunlara daha çox ehtiyac duyulur. Azərbaycanın siyasi mentalitetində qayda – qanun ən mühüm siyasi dəyərlərdən biridir.

Cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinin məzmunun formalaşmasına təsir edən amillərdən biri də milli ideyadır. Milli ideya probleminin təhlili olduqca ciddi problemlərlə rastlaşır. Bu Azərbaycan xalqının tarixi inkişaf yolunun mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Milli ideya ictimai fikrin real elementidir və onu inkar etmək mümkün deyil. Akademik R. Mehdiyev hesab edir ki, Azərbaycan “Milli ideyası” ən azı üç istiqamətdə təhlil oluna bilər və olunmalıdır.

Birincisi, Azərbaycan “Milli ideyası” tarixi reallığa uyğun olmayan, lakin müəyyən dərəcədə bəhrələnən və mənəvi qida alan metafizik realıq kimi qiymətləndirilməlidir. Bizə elə gəlir ki, Azərbaycanın 21-ci əsrdə siyasi mədəniyyətində daxili vəhdətin təminatı olduqca vacib problemdir.

R.Aslanova qeyd edir ki, xalqımızın tarixi keçmişinin, günümüzün reallıqlarını, ümummilli psixoloji yönümlərimizi, mentalitetimizi, adət- ənənələrimizi, sivil beynəlxalq təcrübəni

nəzərə alan , Azərbaycan sintetik, yeniliklərə açıq, konstruktiv rol oynayan ideoloji inkişaf konsepsiyası kimi “ Azərbaycançılıq” ideologiyasının yaranması və yayılması müstəqillik illərində Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyev söyləmişdir, “mən görüşlərimi milli azlıqların nümayəndələri ilə görüş adlandırmazdım. Bu Azərbaycanın Azərbaycan xalqının nümayəndələri ilə görüşdür. Bizim ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz, xalqımızın milli sərvətidir və intellektual mülkiyyətidir. Bizim fikrimizcə. Azərbaycançılıq xalqımızın çətinliklə əldə etdiyi. Ölkəmizdə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qarşılıqlı ünsiyyət və münasibətini, ümumi taleyini əks etdirən əvəzsiz tarixi sərvətdir. Bu gün “ Azərbaycançılıq “ cəmiyyətimizin sosial- mədəni və siyasi nizamlanmasının, insanların mənəvi səfərbərliyi və vəhdətinin başlıca amilidir.

Bizə elə gəlir ki, dövlət idarə etmə sistemi siyasi mədəniyyət kontekstində meritokratik dəyərlərə əsaslanarsa azərbaycançılıq milli ideologiya kimi prinsipal əhəmiyyətini sübut etmiş olar. Bu olduqca əhəmiyyətli və mühüm problemdir.

Cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinin formalaşmasına və inkişafına təsir göstərən amillərdən biri kütləvi informasiya vasitələridir. Operativ, düzgün və hərtərəfli informasiya əhalinin geniş dairəsinin ölkənin siyasi həyatına dair problemləri, dövlət səviyyəsində yeridilən siyasi xəttin mahiyyətini, cəmiyyət qarşısında duran ciddi sosial məsələlərin həllində şüurlu fəaliyyəti dərindən dərk etməsinə zəmin yaradır. Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətin bütün sferalarına və təsisatlarına əhəmiyyətli təsir göstərir. Onların köməyi ilə kütləvi mədəniyyət formalaşır, yayılır. Mənimənilir və qorunur. Kütləvi informasiya vasitələri, həmçinin, ictimai şüurun təşəkkülü, fəaliyyəti və təkamülündə mühüm rol oynayır. Azərbaycanda KİV birbaşa demokratik siyasi mədəniyyətin formalaşmasına təsir göstərir. KİV özünəməxsus siyasi mədəniyyətə malik olur. Bu siyasi mədəniyyətin başlıca elementləri verilən informasiyanın arxasında duran qüvvələrin, qrupların sifariş verdiyi ideologiya, maraqlar və dəyərlərdir. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanda KİV qərb demokratiyasının başlıca idxalçısı idi. Bu proses sonda

onunla nəticələndi ki, siyasi şüurumuzda aşağıdakı stereotip formalaşdı : “ Yerli olan pisdır. Xarici olan yaxşıdır.”

Azərbaycanda KİV ictimai rəyin formalaşmasını bütün inkişaf mərhələləri boyu müşaiyət etmişdir. Bu proses ictimai rəyin reallaşmasınaqədər davam edir. Qəzet, kino, radio və televiziya ilk növbədə sosial və iqtisadi inkişafın əsas problemlərini işıqlandırmağa, dünyagörüşünü formalaşdırmağa yönəlib. Bu onların təsirinin nə dərəcədə güclü olduğunu sübut edir. Siyasət digər ictimai- fəaliyyət növlərindən daha çox informasiya mübadiləsi vasitələrinə ehtiyac duyur. Bu siyasətin öz təbiəti ilə əlaqəlidir.

KİV-in müstəqil, azad olmasının ən əhəmiyyətli tərəflərindən biri insanların alternativ informasiya almaq imkanlarının olmasıdır. Qapalı cəmiyyətlərdə dövlət öz nəzarətində olan bir çox mətbu orqanlarından, xüsusən televiziya və radoidən istifadə etməklə öz siyasətinin ancaq müsbət tərəflərini xalqa göstərməyə, fəaliyyətinin qaranlıq qalan məqamlarını isə xalqdan gizli tutmağa çalışır. Amma demokratik cəmiyyətlərdə müstəqil mətbuatın olması buna imkan vermir. Dövlətin verdiyi informasiyaya alternativ olduqda vətəndaşlar hakimiyyətin gerçəklikləri barədə müstəqil məlumat əldə etmiş olurlar. Bunun üçün KİV –in özünün müstəqil olması və onun nə hökumətin və nə də xüsusi maraqların təsiri altına düşməməsi vacibdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu illərdə Azərbaycanda KİV azad, demokratik fəaliyyət göstərməsi üçün hər cür şərait yaratmışdır. Onun siyasi kursunu uğurla davam etdirən İlham Əliyev daima KİV-in qayğısına qalır.

Yüksək siyasi mədəniyyətlə şərtlənən fəaliyyətdə insanın yetkin sosial tələbatı, siyasi qabiliyyəti və vərdişləri formalaşır, adamların ləyaqətli vətəndaş səviyyəsinə yüksəlməsi təmin olunur.

Bu fəslin **“Demokratik cəmiyyətdə vətəndaş mövqeyi və iştirak mədəniyyəti siyasi mədəniyyətin təzahür formaları kimi”** adlanan üçüncü yarımfasildə qeyd olunur ki, insanların siyasi mədəniyyətinin yüksəlməsi, informasiya sistemlərinin inkişafı və hamı üçün açıq olması kimi amillər də fərdin siyasi iştirakçılığı üçün əlverişli zəmin hazırlayır.

Fikrimizcə, vətəndaş mövqeyi şəxsiyyətin siyasi fəaliyyətinin motivlərini dərk etməyə köməklik göstərən fərdi hadisədir. Eyni zamanda vətəndaş mövqeyi insanın siyasi hadisələri qavrayaraq qiymətləndirilməsi ilə bilavasitə siyasi fəaliyyətini birləşdirən xüsusi vəsilədir. Vətəndaşların siyasi mədəniyyətinin səviyyəsi yüksəldikcə onların cəmiyyətdə gedən siyasi proseslərdə iştirakçılıq fəaliyyəti də bir o qədər artır.

Siyasi mədəniyyətin məzmununu əks etdirən əsas ünsürlərdən çox mühümü siyasətdə iştirakdır. Siyasətdə iştirak adamların siyasi idarəetmə fəaliyyətinin ayrılmaz cəhətidir. Siyasi vəziyyət daşıyan bu cəhət cəmiyyət üzvlərinin mənafeyini ifadə edən vasitələrdən biri kimi mənalanır. Siyasətdə iştirak o halda siyasi keyfiyyət kimi səciyyələnir ki, şəxsiyyət, qruplar, təbəqələr, siniflər siyasət-hakimiyyət münasibətlərinə, siyasi xarakter daşıyan qərarların qəbul olunmasına və idarəetmə prosesinə cəlb olunurlar. Qeyd etmək lazımdır ki, siyasi proseslərin bütün mərhələlərində vətəndaşlar fəaliyyət subyekti kimi çıxış edirlər. Siyasət- idarəetmə prosesi özündə bir neçə mərhələni əhatə edir: qərarların hazırlanması və qəbul edilməsini, onların yerinə yetirilməsini və icrasına nəzarəti ehtiva edir. Hüquqi cəmiyyət isə öz üzvlərinin siyasi həyata fəal nüfuz və müdaxilə etməsini reallaşdırır. Vətəndaşların siyasətdə iştirakı tarixən mövcud olan və müasir siyasi sistemlərin, onların dümokratikləşməsinin keyfiyyət xüsusiyyətlərinin başlıca göstəricisidir. Siyasətdə iştirak demokratik cəmiyyətdə ümumi, azad, təşəbbüskar və təsirli xarakter daşıyır, vətəndaşların mənafeyi ilə bağlı olan məsələlərin həllinə istiqamətlənir. Vətəndaşların siyasətdə iştirakının müxtəlif formaları vardır. Bu formalardan biri seçki prosesidir. Azərbaycanda keçirilən seçkilərin müşahidəsi onu deməyə imkan verir ki, Azərbaycanda siyasi iştirak mədəniyyətinin səviyyəsi intensiv inkişaf edir, seçkilər demokratik əməllərin inkişafına güclü təsir göstərərək yeni məzmunlu siyasi iştirak formalarının üzə çıxmasına səbəb olur. Bu amil seçkilərə hazırlıq mərhələsində və elektoral fəallığın səviyyəsində özünü büruzə vermişdir.

Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasında siyasi mədəniyyətin formalaşmasının bir sıra özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Bununla əlaqədar, cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi, dövlətin idarə olunmasının yeni forma,

metod və prinsiplərinin bərqərar olması məsələsində cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinin inkişaf tendensiyaları diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində tədqiqat prosesində aparılan təhlillər, elmi mülahizələr ümumiləşdirilmiş, bunların əsasında aradan qaldırılması vacib olan problemlərin həlli üçün tövsiyə xarakterli təkliflər irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinin mahiyyəti. //AMEA, Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu.

Sosial – siyasi problemlər. XI buraxılış. Bakı 2004.səh. 617-618.

2. Qərb və Şərq siyasi mədəniyyətinin xüsusiyyətləri. //AMEA, Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu. Sosial- siyasi problemlər. IX buraxılış.Elmi məqalələr toplusu. Bakı 2003, Səh.95-96.

3. Siyasi təsisatların formalaşması və siyasi mədəniyyətin inkişafına onların təsiri. //Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. “Azərbaycan Respublikası siyasi, iqtisadi tərəqqi yolunda“ mövzusunda aspirant və dissertantların elmi konfransının materialları. Bakı 2005.səh. 103-108.

4. Mədəniyyətin mahiyyəti. //Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. “XXI əsrdə Azərbaycan Respublikasının sosial, iqtisadi və siyasi inkişafının aktual problemləri “ mövzusunda aspirant və dissertantların V elmi konfransının tezisləri. Bakı. 2006. səh. 238-242.

5. Şəxsiyyətin siyasi fəallığının artması siyasi mədəniyyətin amili kimi. //Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti və beynəlxalq münasibətlərdə yeri. Respublika Elmi Konfransının materialları. Sumqayıt. 2007.səh. 8-11.

6. Azərbaycan cəmiyyətində şəxsiyyətin siyasi mədəniyyətinin formalaşması xüsusiyyətləri.// Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının VII elmi konfransının tezisləri. Bakı . 2008.səh.84-87.

7. Təhsil sahəsinin struktur təhlili. //Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Elmi Xəbərləri”. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. № 3. Sumqayıt. səh. 95-99.

8. Политическая культура – основной элемент политической жизни общества. // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. Курск, № 5. 2012. с.33-35.

9. Политическая культура - основной элемент политической жизни общества”. Журнал. «Современные гуманитарные исследования». Москва, № 3. 2014, с.49.

10. Müasir demokratik Azərbaycan dövlətinin formalaşması və inkişafı // Azərbaycan Respublikasının Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Siyasi –Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu. Sosial-siyasi problemlər. XIII buraxılış. Bakı. 2005. səh. 425-428.

Особенности и тенденции развития политической культуры в независимом Азербайджане

Резюме

Диссертация состоит из выступления, двух разделов, пяти подразделов и списка использованной литературы.

Во вступлении обосновывается актуальность избранной темы, определяется степень изученности проблемы, представлены цели и задачи исследования, его теоретико-методологические основы, научная новизна и практическая ценность.

В первом разделе диссертации анализируется возникновение понятия «политическая культура», формирование ее как определенной категории, структурные компоненты, методы исследования, сравнительный анализ теорий политической культуры.

Во второй части первого раздела под названием «Типология политической культуры» исследуется классификация политической культуры и определенная разница в существующих ее типах. Широкому анализу подвергаются теоретико-методологические свойства политической культуры. Для определения сложившихся в Азербайджане политических теоретиков автор использует материалы многочисленных опросов.

Вторая часть диссертации называется «Особенности демократической политической культуры в Азербайджанской Республики». В этом разделе исследуются характерные для политической культуры современного Азербайджана организационные элементы, ее структурные компоненты и исследовательские технологии. Определяя воздействующие на формирование политической культуры общества факторы, автор демонстрирует место и роль каждого из них.

Роль политической культуры в процессе трансформации азербайджанского общества очень велика. В том числе здесь исследуется специфика поликультуры на постсоветском пространстве, комментарии относительно политической культуры западного и не западного мира. В то же время отличается, что процесс глобализации усиливает влияние мировой культуры на национальные.

Автор, анализируя факторы, влияющие на формирование политической культуры общества (национальный характер и менталитет, политическое сознание, идеология, средства массовой информации, государственная система образования и др.) показывает место и роль каждого из них в формировании политической культуры.

В результате на основе сделанных выводы формулируются некоторые рекомендации.

Charachteristic features and development tendencies of political culture in modern Azerbaijan

Summary

The thesis consists of introduction, two chapters, 5 sub-chapters, conclusion and the list of used literature.

The introduction substantiates the topicality of the theme, the level of investigation is determined, the aim and tasks, theoretical and practical significance, its theoretical and methodological grounds are determined.

In chapter 1 the emergence of the notion of political culture, its formation as a category, its structural components, research methods are studied, comparative analysis of theories of contemporary political culture is carried out.

In the second subchapter of chapter I entitled "Typology of political culture" the research on the classification of political culture, the determination of differences between the existing types is conducted and a thorough analysis of theoretical and methodological peculiarities of political culture is made. The author used a number of reference data linked with the definition of political stereotypes formulated in the society of Azerbaijan.

Chapter 2 entitled "Transition features to democratic and political culture in Azerbaijan Republic" deals with organizing components of political culture, its structural components, research technologies. The position and role the formation aspect of political culture and the factors affecting the formation of political culture-of the society are analyzed.

The role of political culture in the formation of modern state and society is great in the transition process of Azerbaijani society. The analysis of various comments given to political culture of western and non-western world is conducted, the specificity of political culture in the post-Soviet period is investigated. Meanwhile it is noted that globalization extends its influence over national cultures of World culture.

Factors influencing the formation of the content of political culture in the society (national character and mentality, social consciousness, ideology, mass media, state education system) are identified from the aspect of their roles and positions.

In conclusion the author summarizes the concrete results of the research and puts forward recommendations on them.

Format: 60x84 1/16. Tiraj 100. Sifariş № 61

DİA-nın mətbəəsi